

ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ В ПОЛЬЩІ (1988–2015 рр.) **

Представлено розвиток допоміжних історичних дисциплін у польській історіографії від кінця 1980-х рр. Звернуто увагу на актуальні наукові школи, напрями досліджень, причинно-наслідкові зв'язки, які допоможуть зрозуміти високий академічний рівень джерелознавчих студій польських істориків. Наголошено на інтердисциплінарності, тенденціях до осмислення мети й завдань історичного дослідження у вимірі культурної антропології, семиотики, природничих і гуманітарних наук із проекцією на визначення культурних комунікативних кодів, систем цінностей суспільств/соціальних груп, повсякденних практик, правової, конфесійної культур.

Ключові слова: історіографія, джерело (джерелознавство), допоміжні історичні дисципліни, сфрагістика, геральдика, генеалогія.

Поняття «допоміжні історичні дисципліни»

Із польської «*nauki pomocnicze historii*» перекладаються як «допоміжні історичні науки»¹. Утім, приміром, Я.Лосовський усе ж таки вважає, що коректніше буде говорити «допоміжні історичні дисципліни», а не «науки», оскільки всі вони – лише частина історичної науки, а не щось окреме від неї². «Допоміжні історичні дисципліни» – актуальне та загальноновизнане поняття, яке означає (за Й.Лелевелем) науки, що дають можливість пізнавати історичні джерела. Останнім часом помітні спроби ввести в поле допоміжних історичних дисциплін історію науки, освіти, філософію, картографію, теологію³.

Які ж дисципліни в польській історіографії відносять до допоміжних історичних? Для прикладу візьмемо одне з бібліографічних видань: щорічник «Бібліографія польської історії». У відповідній рубриці зазначено наступні розділи: 1. Архіви; 2. Бібліотеки; 3. Музеї; 4. Іконографічні матеріали;

* Перкун Віталій Павлович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів, сектор генеалогічних та геральдичних досліджень
E-mail: orantus@ukr.net

** Закінчення; першу частину статті див.: Український історичний журнал. – 2016. – №4. – С.133–151.

¹ Нещодавно М.Ільків-Свидницький скористався схожим поняттям: «спеціальні історичні науки» (див.: Ільків-Свидницький М. Про фахову (не)готовність до осмислення палеографічних студій // Український гуманітарний огляд. – Вип.18. – К., 2013. – С.149).

² Łosowski J. Archiwistyka jako dyscyplina pomocnicza historii // Nauki pomocnicze historii: Teoria, metody badań, dydaktyka / Pod red. A.Jaworskiej, R.Jopa. – Warszawa, 2013. – S.22–23.

³ Krawiec A. Imagines mundi: Wyobrażenia o świecie człowieka średniowiecznego // Mundus hominis – cywilizacja, kultura, natura: Wokół interdyscyplinarności badań historycznych. – Wrocław, 2006. – S.155. В українській перспективі таку концепцію введено у життя. До допоміжних історичних дисциплін віднесено, наприклад, етнографію, етнологію (див.: Спеціальні історичні дисципліни. – К., 2008).

5. Пам'ятники та національні символи; 6. Охорона й консервація пам'яток; 7. Окремі допоміжні науки: а) загальне; б) джерелознавство; в) епіграфіка; г) дипломатика; ґ) генеалогія; д) геральдика; е) сфрагістика; є) фалеристика та медальерство; ж) вексилологія; з) нумізматика; и) хронологія та метрологія; і) історична географія; ї) картографія; к) ономастика й топоніміка; л) юридична археологія; 8. Науки про суспільство: а) соціологія; б) етнологія; в) демографія та статистика.

Упадає в очі належність до допоміжних історичних дисциплін соціології, етнології. Упровадження їх до рубрики допоміжних історичних дисциплін знаходимо у виданні «Бібліографії...» за 1988 р. Поясненням появи соціології, етнології та інколи мовознавства серед допоміжних історичних дисциплін може бути інтеграція наук. Не слід забувати про наведене вище означення Й.Лелевелем (1822 р.) даних наук як таких, що дають можливість пізнавати історичні джерела. Ще 1775 р. було запроваджено поняття «наук, поєднаних з історією» («*nauk połączonych z historią*»). В.Семкович у 1918 р. писав про історичні науки основні («*podstawowe*»)⁴, ті, якими послуговуються («*posiłkujące*»), та допоміжні («*pomocnicze*»)⁵. Під науками, котрими послуговуються, розуміли суміжні науки, якими можна вважати мово- та літературознавство, етнологію, фольклор, соціологію, психологію. А під допоміжними – так звані класичні: дипломатику, палеографію, генеалогію, геральдику, сфрагістику тощо.

У підручнику Ю.Шиманського подано наступні дисципліни: генеалогія, хронологія, метрологія, історична географія, палеографія, історична бібліологія, дипломатика, архівістика, наука про знаки влади та права, нумізматика, сфрагістика, геральдика, археографія. Поки що тенденцій щодо ревізії поняття «допоміжні історичні науки» не спостерігається. Хоча інколи історики ідей вважають його не зовсім вдалим⁶. Невирішеним питанням залишається проблема дефініції джерелознавства. Ю.Шиманський аналізує декілька пропозицій фахівців. Отже джерелознавство можна розглядати як надбудову допоміжних історичних наук, котре бере від них усе, що необхідно для критичного розгляду цінності джерела; як звичайну допоміжну історичну дисципліну; як теорію та методику критики джерела; як самостійну історичну дисципліну, предметом досліджень котрої є визначення автентичності інформації у джерелі; як суму наук, що слугують до розуміння історичного джерела⁷.

⁴ Див.: *Gieysztor A. Zarys nauk pomocniczych historii*, wydanie trzecie, poszerzone przy współudziale doc. dr S.Herbsta. – T.1. – Warszawa, 1948. – S.9.

⁵ Див.: *Semkowicz W. Paleografia łacińska*. – Kraków, 2011. – S.16–26.

⁶ Зокрема історик ідей К.Пом'ян пояснює свою позицію тим, що ці дисципліни становлять осередок історичних досліджень, тому вони не можуть бути «допоміжними» (див.: *Pomian K. Przeszłość jako przedmiot wiedzy*. – Warszawa, 2010. – S.466). Утім автор не пропонує альтернативного терміна (див.: *Idem. Historia – dziś // Przegląd Polityczny*. – №106. – Gdańsk, 2011. – S.8). С.К.Кучинський, рецензуючи в 2003 р. російський підручник допоміжних історичних дисциплін, підкреслив відхід його авторів від поняття «допоміжні історичні дисципліни» на користь «спеціальних історичних дисциплін», чим самим зазначаючи незмінність позицій польської історіографії щодо терміна «допоміжні історичні дисципліни» (див.: *Kuczyński S.K. Specjalnyje istoriczeskie discipliny. Uczebnoje posobie*, red. M.M.Krom, Ewropejski Uniwersytet w Sankt-Peterburge, Wyd. «Dmitrij Bulanin», Sankt-Peterburg, 2003, ss.634, il. // *Studia Źródłoznawcze*. – T.XLIII. – Warszawa, 2005. – S.228).

⁷ *Szymański J. Nauki pomocnicze historii*. – Warszawa, 2002. – S.15–16.

Останнім часом Т.Ясинський здійснив спробу визначити поняття «джерелознавство». Під ним фахівець розуміє допоміжну історичну науку, яка займається систематизацією та критикою джерел і теорію джерелознавчих досліджень⁸.

Конференції, присвячені допоміжним історичним дисциплінам

У 1991 р. люблінський осередок організував наукову сесію на тему історичних та сучасних проблем геральдики самоврядних інституцій⁹. У 1993 р. в Ягеллонському університеті відбувся симпозіум під назвою «Традиції та перспективи допоміжних історичних наук у Польщі». Захід проводився на пошану багаторічного керівника кафедри допоміжних історичних дисциплін та архівістики проф. З.Пежановського¹⁰. У липні 1995 р. у Кракові зібрався один із найважливіших міжнародних форумів із циклу допоміжних історичних дисциплін – геральдичний колоквиум Міжнародної академії геральдики з нагоди 700-річчя польського Білого орла, на який прибули провідні іноземні фахівці в ділянці геральдики, сфрагістики, вексилології¹¹.

Окрім присвячених загальній проблематиці, відбувалися конференції на теми перспектив розвитку окремих допоміжних історичних дисциплін. У 1995 р., після чергової наукової конференції, організованої люблінським осередком, було видано друком збірку статей під назвою «Люди та герби в давній Польщі»¹². У 1998 р. темою чергової люблінської зустрічі стала сфрагістика у середньовічній і ранньомодерній Польщі¹³. У 1998 р. пройшов VIII симпозіум наук, які дають можливість пізнавати історичні джерела¹⁴, учасники якого зосередилися на питаннях розвитку документа в королівських, церковних, нотаріальних канцеляріях, а також упродовж XIX–XX ст. Двома роками пізніше відбувся черговий IX симпозіум, присвячений архетипу, нарації в історичному джерелі¹⁵. 8 жовтня 1999 р. в Ягеллонському університеті фахівці зібралися на колоквиум «Сучасна геральдика самоврядування та її проблеми»¹⁶. 13–14 листопада 2000 р. в бібліотеці Люблінського католицького університету відбулася конференція «Польська церковна геральдика – стан і перспективи

⁸ Jasiński T. Nauki pomocnicze historii czy źródłoznawstwo – terminologia czy metody badawcze // *Od genealogii do historii społecznej* / Red. A.Jaworska, B.Trelińska. – Warszawa, 2011. – S.184.

⁹ У 1992 р. вийшов друком збірник із доповідями наукової сесії: «Polskie tradycje samorządowe a heraldyka».

¹⁰ Див.: Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce: Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku Profesorowi Zbigniewowi Pierzanowskiemu przypisane / Pod red. M.Rokosza. – Kraków, 1995.

¹¹ Були присутні в тому числі українські історики А.Гречило та Ю.Савчук.

¹² Ludzie i herby w dawnej Polsce / Pod red. P.Dymmela. – Lublin, 1995.

¹³ Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej / Pod red. P.Dymmela. – Lublin, 1998.

¹⁴ Ejzak A. VIII Sympozjum nauk dających poznawać źródła historyczne: Dokument nowożytny (Kazimierz Dolny 21–22 X 1998) // *Studia Źródłoznawcze*. – T.XXXVII. – Warszawa, 2000. – S.250–251.

¹⁵ Górak A. IX Sympozjum nauk dających poznawać źródła historyczne (Kazimierz Dolny 14–15 XII 2000) // *Ibid.* – T.XXXIX. – Warszawa, 2001. – S.227–228.

¹⁶ Див.: Piech Z. I Krakowskie kolokwium heraldyczne «Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy» (Kraków 8 X 1999) // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. – №20. – Marzec 2000. – S.1–3.

досліджень»¹⁷, організаторами якої виступили кафедра допоміжних історичних дисциплін інституту історії церкви та місцеве відділення Польського геральдичного товариства¹⁸. У листопаді 2004 р. було організовано II геральдичний колоковіум на тему «Герб на печатці – печатка на гербі»¹⁹.

У червні 2006 р. в Інституті історії Польської академії наук відбулася наукова конференція, присвячена створенню робочої групи багатотомної монографічної серії з допоміжних історичних дисциплін. Власне, такий проект ще в 1950-х рр. запропонував Т.Мантойфль – тодішній директор установи. Як наслідок тоді вийшли друком монографії з генеалогії, сфрагістики, геральдики, дипломатики, палеографії²⁰. У 2009 р. з'явилася перша книга сучасного проекту авторства проф. Ц.Кукля, присвячена історичній демографії²¹. Упродовж 2013–2015 рр. світ побачили «Старопольська дипломатика», «Видання історичних джерел», «Руська палеографія», «Історична географія: Нарис проблематики», «Запрошення до османістики: Типологія й характеристика джерел мусульманських сусідів давньої Речі Посполитої: Османської імперії та Кримського ханства», «Польська костюмологія як допоміжна історична наука»²². У січні 2010 р. відбулася чергова конференція, присвячена допоміжним історичним дисциплінам. Коло питань концентрувалося на згаданому проекті багатотомного видання.

2–4 грудня 2010 р. м. Казімеж-Дольний приймало конференцію, присвячену допоміжним історичним дисциплінам – «Науки, які дають можливість пізнавати історичні джерела: Теорія й методи досліджень у дидактиці»²³. Учасники заходу критикували надмірну спеціалізацію допоміжних історичних дисциплін, а ситуацію в гуманітарних науках у Західній Європі (коли предмет історія поступово відтісняється суспільними науками на чолі з культурною антропологією) було подано як приклад загроз, перед якими може опинитися польська історична наука.

З ініціативи вихованця закладу допоміжних історичних дисциплін Ягеллонського університету, а нині його керівника проф. З.Пеха у грудні 2003 р. в м. Торунь відбулася перша сфрагістична конференція. Упродовж 2006–2008 рр. у Кракові проходили регулярні сфрагістичні семінари. На сьогодні

¹⁷ Polska heraldyka kościelna: Stan i perspektywy badań / Pod red. K.Skupieńskiego i ks. A.Wiessa. – Warszawa, 2004.

¹⁸ Див.: *Studia Źródłoznawcze*. – T.XXXVIII. – Warszawa, 2000. – S.173–174.

¹⁹ *Herb na pieczęci – pieczęć na herbie* / Pod red. Z.Piecha. – Warszawa, 2011.

²⁰ *Dworzaczek W.* Genealogia. – Warszawa, 1959; *Gumowski M., Haisig M., Mikulski S.* Sfragistyka. – Warszawa, 1960; *Gumowski M.* Handbuch der polnischen heraldic. – Graz, 1969; *Maleczyński K.* Dyplomatyka. – Warszawa, 1971; *Gieysztor A.* Zarys dziejów pisma łacińskiego. – Warszawa, 1973.

²¹ *Kuklo C.* Demografia historyczna. – Warszawa, 2009. Рец. див.: Український гуманітарний огляд. – Вип.14. – К., 2009.

²² *Dyplomatyka staropolska* / Pod red. T.Jurka. – Warszawa, 2015; *Tandecki J., Kopiński K.* Edytorstwo źródeł historycznych. – Warszawa, 2014; *Pietkiewicz K.* Paleografia ruska. – Warszawa, 2015; *Tyszkiewicz J.* Geografia historyczna: Zarys problematyki. – Warszawa, 2014; *Kołodziejczyk D.* Zaproszenie do osmanistyki: Typologia i charakterystyka źródeł muzułmańskich sąsiadów dawnej Rzeczypospolitej: Imperium Osmańskiego i Chanatu Krymskiego. – Warszawa, 2013; *Sieradzka A.* Kostiumologia polska jako nauka pomocnicza historii. – Warszawa, 2013.

²³ Див.: *Madejska K.* Międzynarodowa konferencja: Nauki dające poznać źródła historyczne: Nauki pomocnicze historii: Teoria i metody badań w dydaktyce, Kazimierz Dolny, 2–4 XII 2010 // *Studia Źródłoznawcze*. – T.L. – Warszawa, 2012. – S.189–190.

видано три томи матеріалів, один з яких присвячено торунській конференції²⁴, інший – науковому заходу у Зеленій Гурі, а третій зібрав матеріали трьох семінарів, які відбулися у Кракові 2006–2008 рр.²⁵

У 2006 р. заклад допоміжних історичних дисциплін та архівістики інституту історії й міжнародних відносин Щецинського університету організував конференцію на тему «Довкола знаків: Герби, монети та печатки на Помор'ї, у Силезії та в Любуській землі до 1945 р.», результатом якої стала однойменна збірка матеріалів.

Раз на декілька років відбуваються конференції в Казімежу-Дольному. Так, 23–24 листопада 2015 р. пройшов захід на тему «Дидактика допоміжних історичних наук», присвячений викладанню цього курсу у вищій школі. До речі, тема ця неабияк актуальна. Ідеться про те, аби зберегти підготовку фахівців із «непопулярного» університетського напрямку. Тут фахівці відзначають комплекс проблем, одна з яких – зменшення годин викладання латини в ліцеях. Відповідно, студенти-історики, замість системної роботи над латиномовними джерелами (основними у цій ділянці) мають витрачати чимало часу на вивчення стародавньої мови в університеті. Що, своєю чергою, впливає на вибір тем магістерських праць. Дається взнаки й зменшення потоку студентів на спеціальність допоміжних історичних дисциплін з огляду на проблеми з подальшим працевлаштуванням.

Видання на пошану

Доброю традицією серед польських істориків стало вшанування знаних фахівців спеціальним виданням. Світ побачили збірки, видані на пошану С.К.Кучинського²⁶, Ю.Шиманського²⁷, Б.Вироzumської²⁸, Р.Керсновського²⁹, Я.Беняка³⁰, К.Бобовського³¹, К.Ясинського³².

Такі публікації є свого роду синтезами допоміжних історичних дисциплін, певними підсумками коротких хронологічних проміжків вивчення проблем, своєрідними посібниками. Вони також показують роль і місце особи (історика) у формуванні дослідницьких напрямів, демонструють історичне тло, в якому

²⁴ Pieczęć w dawnej Rzeczypospolitej / Pod. red. Z.Piecha. – Warszawa, 2006.

²⁵ Zbiory pieczęci w Polsce / Pod. red. Z.Piecha. – Warszawa, 2009; Dawne pieczęcie: Typologia – metody badań – interpretacja / Pod red. Z.Piecha. – Warszawa 2015.

²⁶ Heraldyka i okolice / Red. A.Rachuba, S.Górzyński. – Warszawa, 2002.

²⁷ Discernere vera ac falsa: Prace ofiarowane J.Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. – Lublin, 1992.

²⁸ Miasta, ludzie, instytucje, znaki: Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75 rocznicę urodzin / Pod red. Z.Piecha. – Kraków, 2008.

²⁹ *Kiersnowski R.* Historia – Pieniądz – Herb: Opera selecta. – Warszawa, 2008. Оpubліковано 30 найбільш знакових статей Р.Керсновського з поля політичної історії, історії монети, історії культури, археології, історії літератури.

³⁰ *Venerabiles nobiles et honesti: Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej: Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięćlecie pracy naukowej.* – Toruń, 1997.

³¹ *Scriptura, diploma, sigillum: Prace ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Bobowskiemu / Red. nauk. J.Zdrenka, J.Karczewska.* – Zielona Góra 2009. – S.434.

³² *Jasiński K.* Prace wybrane z nauk pomocniczych historii. – Toruń, 1996.

працювали фахівці. Ключові складові у цьому жанрі наукової літератури – curriculum vitae та бібліографія ювіляра.

Бібліографії

Найповніша на сьогодні праця – «Бібліографія польської генеалогії та геральдики за 1980–2001 рр.», яку впорядкувала А.Целей³³. І хоча публікація наразилася на сувору критику³⁴, усе ж це – основоположне видання на полі польської генеалогії та геральдики означеного часового проміжку.

Головним дороговказом у публікаціях із відтинку допоміжних історичних дисциплін є вже згадувана вище «Бібліографія польської історії» – щорічник, який виходить друком понад 50 років. Тут у відповідному розділі можна знайти праці (статті, монографії, посібники) з ділянки допоміжних історичних дисциплін.

Енциклопедії

Фактично єдина праця такого роду – це виправлене та доповнене видання «Енциклопедії допоміжних історичних наук»³⁵ на основі лекцій проф. В.Семковича, прочитаних в Ягеллонському університеті в 1916–1917 академічному році. У вступі Б.Вирозумської подається загальний нарис про роль і значення допоміжних історичних дисциплін, далі йдуть сім розділів (палеографія, дипломатика, хронологія, сфрагістика, геральдика, генеалогія, історична географія), списки літератури з кожної дисципліни та життєпис В.Семковича авторства Б.Вирозумської. Упадає у вічі відсутність у згаданому переліку нумізматики. Очевидно, причиною цьому були сумніви В.Семковича в тому, чи нумізматика – справді допоміжна історична наука, а чи тільки складова археології³⁶. Найбільше уваги у цій публікації присвячено дипломатиці (с.47–96). Загалом позитивною стороною енциклопедії став її легкий стиль, тож видання заслужено користується увагою широкого кола читачів.

Слід відзначити й енциклопедії, які, по суті, не належать до ділянки допоміжних історичних дисциплін, однак, маючи інтердисциплінарний характер, фокусують у собі гасла, що вміщуються в рамки джерелознавства та інших дисциплін. Із-поміж таких вирізнямо багатотомну «Католицьку енциклопедію», що її з 1973 р. видає Люблінський католицький університет³⁷.

³³ Celej A. Bibliografia genealogii i heraldyki polskiej za lata 1980–2001. – Warszawa, 2006. – S.391.

³⁴ Рец.: Celej A. Bibliografia genealogii i heraldyki polskiej za lata 1980–2001. – Warszawa, 2006, wydawnictwo DiG. ss.391 // Sobótka: Śląski kwartalnik historyczny. – №2. – Wrocław, 2007. – S.243–250.

³⁵ Semkowicz W. Encyklopedia nauk pomocniczych historii / Oprac. nauk. B.Wyrozumska. – Kraków, 1999. – S.269 (2-re вид.: Kraków, 2011).

³⁶ Ibid. – S.11.

³⁷ Encyklopedia katolicka. – T.1–19. – Lublin, 1973–2014. На цей момент видання доведене до гасла «Ужгородська унія» («Użhorodska unia»). На важливості багатотомника у вивченні допоміжних історичних дисциплін наголосив у своїй рецензії П.Диммель (див.: Encyklopedia katolicka. – T.7: Ignoratio – Jędrzejów / Red. S.Wielgus, J.Duchniewski, M.Daniluk i in., Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997, ss.VIII, kolumn 1456 // Studia Źródłoznawcze. – T.XXXVII. – Warszawa, 2000. – S.174–175).

Праці з історії й методології допоміжних історичних дисциплін

У 1995 р. вийшла друком підсумкова стаття Ю.Шиманського «100 років методологічних змін у допоміжних історичних дисциплінах у Польщі». Автор закликав до рефлексії над новими дисциплінами, такими, як костюмологія, вексилологія, фалеристика, іконографія, просопографія. За словами Ю.Шиманського, вони впровадили в поле зору історика нові джерела³⁸. Також фахівець звернув увагу на зростання наукової активності у площині таких дисциплін, як історична географія, архіво- та пресознавство³⁹. Історик резюмував: допоміжні історичні дисципліни мають завдання окреслити ступінь використання засад формальної критики до визначених історичних джерел, ступінь автентичності джерел та інформативну цінність, яка характеризує джерело⁴⁰.

Проф. М.Кочерська у статті «Допоміжні науки середньовічної історії в Польщі – стан та перспективи досліджень»⁴¹ звернула увагу на тенденції розвитку допоміжних історичних дисциплін і джерелознавства у своїй країні, засвідчивши неабиякий прогрес упродовж останніх 20 років, особливо генеалогії й геральдики⁴². На полі генеалогії дослідниця вирізняла доробок торунської школи на чолі з К.Ясинським та Я.Беняком. М.Кочерська вирізняє декілька тенденцій у розвитку допоміжних історичних дисциплін, у тому числі інтеграцію кількох наук на ґрунті спільних джерел; їх еволюцію в напрямі історичних дисциплін: генеалогії – до суспільної історії; палеографії, дипломатики, кодикології – до історії культури; дипломатики – до політичної історії, матеріал до якої також надає сфрагістика, епіграфіка, нумізматика⁴³.

До історичного нарису з розвитку допоміжних історичних дисциплін слід віднести й статті-некрологи М.Кочерської та С.К.Кучинського про А.Гейштора⁴⁴. Обоє були його учнями та згодом продовжили справу свого наставника.

Ю.Шиманський на IX симпозіумі, присвяченому допоміжним історичним дисциплінам, наголосив, що нині вони можуть давати щораз більше відповідей із ділянки історії культури. Але чи служить це розпізнанню джерела, його функції, якості? Автор дає позитивну відповідь⁴⁵.

³⁸ *Szymański J.* Sto lat przemian metodologicznych nauk pomocniczych historii w Polsce // Tradycje i perspektywy... – S.46.

³⁹ *Szymański J.* Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2001. – S.10. Аналогічну проблему впорядкування допоміжних історичних дисциплін актуалізували Я.Дашкевич та О.Купчинський (див.: Від редакторів тому // Записки НТШ. – Т.СХХХІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 1996. – С.8).

⁴⁰ *Szymański J.* Nauki pomocnicze historii... – S.11.

⁴¹ *Koczerska M.* Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce – stan i perspektywy badawcze // Pytanie o średniowiecze: Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki / Red. nauk. W.Łukowski. – Warszawa, 2001. – S.167–185.

⁴² *Ibid.* – S.168. Подібні думки висловив Я.Грабовський (див.: *Grabowski J.* Badania z zakresu dyplomatyki średniowiecznej i staropolskiej prowadzone w Polsce w latach 1996–2007 // Studia Źródłoznawcze. – Т.ХLVI. – Warszawa, 2009. – S.107).

⁴³ *Koczerska M.* Nauki pomocnicze historii średniowiecznej w Polsce – stan i perspektywy badawcze. – S.184.

⁴⁴ Див., напр.: *Kuczyński S.K.* Aleksander Gieysztor i nauki dające poznawać źródła historyczne // Przegląd Historyczny. – Т.ХСІ. – 2000. – З.1. – S.51–60.

⁴⁵ Див.: *Górac A.* IX Sympozjum nauk dających poznawać źródła historyczne (Kazimierz Dolny 14–15 XII 2000). – S.228.

А.Ґейштор підсумував розвиток допоміжних історичних дисциплін у Варшавському університеті та у вищій школі загалом⁴⁶. З.Пежановський здійснив огляд розвитку кафедри допоміжних історичних дисциплін Ягеллонського університету від часу її заснування в 1898 р. Фахівець стверджує, що початки дипломатики як допоміжної історичної науки слід виводити від XV ст., адже у фундаційному документі університету зазначалося, що його студенти мають учитися писати правничі акти⁴⁷.

Аналізу розвитку студій із допоміжних історичних дисциплін у міжвоєнний період присвятив своє дослідження А.Бернат⁴⁸. Історик уважно простежив постаті та інституції, які займалися вивченням джерелознавчих дисциплін. Краків, Варшава, Львів, Познань, Вільнюс, Люблін – саме у цих академічних та університетських осередках у кордонах довоєнної Польщі формувалися наукові школи допоміжних історичних дисциплін польської історіографії, напрацьовувалися можливості їх вивчення, упровадження до навчальних програм університетів. Реалізація постулатів, оголошених В.Семковичем, С.Кентжинським, С.Кжижановським, відбувалася впродовж усієї другої половини XX та початку XXI ст.

Огляд предмета студій, завдань допоміжних історичних дисциплін здійснив останнім часом Т.Ясинський у матеріалі «Допоміжні історичні науки чи джерелознавство – термінологія чи дослідницькі методи»⁴⁹. Автор проаналізував генеалогію понять «допоміжні історичні дисципліни» та «джерелознавство» на прикладі німецької й польської історіографії. Екскурси у XVIII ст. – час, коли для цих дисциплін вироблялася термінологія, дає можливість читачеві простежити етапи та логіку її формування. Пишучи про завдання дисциплін джерелознавчого циклу Т.Ясинський підкреслює, що їх кількість, залежно від завдань, може збільшуватися або зменшуватися, а їх завдання, на думку фахівця, полягає у формуванні методів і дослідницьких процедур⁵⁰.

⁴⁶ *Gieysztor A., Ihnatowicz I.* Miejsce nauk pomocniczych historii w uniwersyteckim studium historycznym // *Problemy dydaktyki nauk pomocniczych historii* / Red. J.Szymański. – T.1. – Katowice, 1972. – S.21–34. *Пепадрук: Tradycje i współczesność: Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005.* – Warszawa, 2005; *Nauki dające poznać źródła historyczne w Uniwersytecie Warszawskim // Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce.* – Kraków, 1995. – S.29–33. У нарисі проф. А.Ґейштора про розвиток у Варшавському університеті допоміжних історичних дисциплін знаходимо спогад про курс кириличної палеографії, яку впродовж 1926–1934 рр. викладав тут для студентів православної теології проф. І.Огієнко. Автор передає особливості проведення ним занять, зокрема вимогу читання текстів з українською вимовою.

⁴⁷ *Pierzanowski Z.* Z dziejów Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim // *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce.* – Kraków, 1995. – S.21–27.

⁴⁸ *Biernat A.* Nauki pomocnicze historii – ich organizacja i badacze w dwudziestoleciu międzywojennym // *Heraldyka i okolice* / Red. A.Rachuba, S.Górzyński, H.Manikowska. – Warszawa, 2002. – S.511–528.

⁴⁹ *Jasiński T.* Nauki pomocnicze historii czy źródłoznawstwo – terminologia czy metody badawcze // *Od genealogii do historii społecznej* / Red. A.Jaworska, B.Trelińska. – Warszawa, 2011. – S.175–184.

⁵⁰ *Ibid.* – S.184.

Підручники

Універсальний підручник із допоміжних історичних дисциплін, який уже витримав п'ять видань, створив проф. Ю.Шиманський⁵¹. Призначений він для студентів зі спеціальностей історія, архівна справа, історія мистецтва, археологія, бібліотекознавство. Автор представив генеалогію, хронологію, метрологію, історичну географію, палеографію, історичну бібліологію, дипломатику, науку про архіви, науку про знаки влади та права, нумізматику, сфрагістику, геральдику, археографію. Новацією стало звернення уваги на філологію та літературну культуру. Ю.Шиманський констатує факт розширення предмета досліджень допоміжних історичних дисциплін, що свідчить про їх дальший розвиток⁵².

На тлі солідності опрацювання матеріалу, зокрема у частині бібліографій щодо кожної наукової дисципліни (автор посилається також на праці українських істориків) трапляються прикрі недоречності, що свідчать про певні ідеологічні штампи, накинута російською чи радянською наукою. Так, відверто дивує використання Ю.Шиманським поняття «малоруська мова» замість «українська».

На порозі ХХІ ст. побачив світ підручник «Вступ до історичних досліджень: Допоміжні історичні науки та архівістика у системі освіти студентів вищої школи»⁵³. У колах фахівців зростає занепокоєння щодо дедалі меншого зацікавлення студентів допоміжними історичними дисциплінами. Причин тут декілька. Ідеться і про специфіку навчальних програм, які несуть у собі головно формалізацію вимог із меншим акцентом на ерудицію та глибоке розуміння предмету; і про популярність так званих престижніших спеціальностей; і про демографічний спад, наслідком чого стало зменшення загальної кількості студентів.

Спеціалізовані премії

Із другої половини 1990-х рр. дослідників у ділянці генеалогії, геральдики та суміжних дисциплін відзначають премією ім. А.Геймовського (1926–1995 рр.) – відомого польського та шведського геральдиста, генеалога, соціолога, директора бібліотеки Королівського замку у Стокгольмі. Її вручають щороку в березні на засіданні Польського геральдичного товариства у Варшаві авторів монографії з допоміжних історичних дисциплін, якого визначає спеціальне журі.

Премія ім. А.Гейштора (1916–1999 рр.) присуджується за праці в ділянці медієвістики. У листопаді 2012 р. засновано премію ім. проф. С.К.Кучинського (1938–2010 рр.) – за розробки з джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін.

Таким чином, констатуємо виразну та міцну основу для подальшого розвитку наук джерелознавчого циклу. Ідеться про дидактичну базу.

⁵¹ *Szymański J.* Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2002.

⁵² *Ibid.* – S.20.

⁵³ *Wstęp do badań historycznych: Nauki pomocnicze historii i archiwistyka w systemie kształcenia studentów szkoły wyższej*, red. Maciej Szczurowski, Toruń 2000, ss.209 // *Studia Źródłoznawcze.* – T.XXXIX. – Warszawa, 2001. – S.199–200.

На спеціалізованих кафедрах, у закладах наявні власні бібліотеки, архіви. Важлива їх складова – копії середньовічних грамот, печаток, монет, медалей. Формування власного архіву вивищує статус установи, її академічні можливості, значення у збереженні джерел, культурної спадщини. Така самодостатність науково-освітніх осередків є основою формування та існування наукових шкіл⁵⁴. Наступна особливість полягає в поєднанні в університетах курсів допоміжних історичних дисциплін із медієвістикою, що видається цілком природним явищем, адже критика джерела розпочалася у середньовіччі на основі середньовічних документів. У сфрагістиці помітна відсутність досліджень на полі православної, греко-католицької, мусульманської сифілографії. Засвідчуємо лише поодинокі спроби в лютеранській, юдейській сфрагістиці. На тлі столітніх традицій дослідження генеалогії та геральдики привілейованих соціальних груп надто слабку увагу приділено селянській, козацькій генеалогії⁵⁵. У провідних наукових часописах не так часто зустрічаємо рецензії та огляди праць із допоміжних історичних дисциплін, які вийшли за останні десятиліття в нашій країні. Натомість близько 90% рецензій стосуються німецьких, австрійських, чеських, французьких видань, тобто тих історіографічних шкіл, які були провідними для польських істориків у методологічному контексті. Характерна ознака та сильна сторона в оприлюдненні результатів студій полягає в існуванні видавництва «DiG», яке спеціалізується саме на публікаціях із ділянки допоміжних історичних дисциплін.

Простежується виразний погляд на допоміжні історичні дисципліни в європейському та світовому вимірах. Будь-яка дисципліна розглядається крізь призму європейського доробку, зокрема французької та німецької історіографії. Польські історики публікували й публікують результати своїх досліджень іншими мовами. Є спроби дивитися на допоміжні історичні дисципліни під кутом зору суспільствознавчих наук. Почасти така позиція в польській історіографії може бути виправдана новими завданнями, які стоять перед цими дисциплінами. Але у цьому контексті, очевидно, слід розглядати спроби нівелювати допоміжні історичні дисципліни в рамках гуманітарних та історичних дисциплін, аргументуючи це певним «консерватизмом» допоміжних історичних дисциплін, «вузькістю їх горизонтів» та інформативного потенціалу, що начебто не конвертується у практичний вимір сучасних потреб вищої школи, яка, мовляв, має орієнтуватися на динамічне, еластичне, споживацьке модерне суспільство⁵⁶.

Як видається, немає серйозних спроб переглянути номенклатуру поняття «допоміжні історичні дисципліни» та замінити її іншою⁵⁷. У своїх сфра-

⁵⁴ В українській науковій традиції гідною наслідування є історія створення, наприклад, етнографічного музею НТШ (див: *Гонтар Т.* Етнографічні колекції музею НТШ // *Записки НТШ.* – Т.СХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики. – Л., 1992. – С.417–427).

⁵⁵ В Україні цей напрям досліджують В.Томазов, Ю.Легун (див.: *Томазов В.* Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XX ст.). – К., 2006; *Легун Ю.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. – Вінниця, 2005).

⁵⁶ Таку позицію на шпальтах часопису Варшавського університету висловив історик і соціолог М.Куля (див.: *Kula M.* Przyszłość historyków // *Uniwersytet Warszawski.* – 2010. – №5. – S.13). Його позицію у цьому ж випуску розкритикував В.Тигельський (див.: S.13–16).

⁵⁷ Утім інколи в публікаціях трапляється й визначення Й.Лелевеля: «науки, що дають можливість вивчати історичні джерела».

гістичних, геральдичних студіях польські історики широко послуговуються дослідницькими інструментами, апробованими західною історіографією. Зокрема широко застосовується методика «довгого тривання» французького історика Ф.Броделя⁵⁸. Дослідження дисциплін джерелознавчого циклу в польській історіографії базувалися та базуються на методології, опрацьованій у західній позитивістській парадигмі. Характерна ознака польських історичних студій полягає у знайомстві фахівців із методами одного з найпотужніших джерелознавчих осередків – французької Школи хартій (заснована 1821 р.), яка ставила за мету оволодіння вмінням опрацьовувати писемні джерела та відповідні інструменти наукової критики. Часопис «Bibliothèque de l'École des Chartes» можна знайти у провідних наукових бібліотеках Польщі.

З'явилося твердження щодо співпраці «декількох груп наук, які допомагають у роботі історика: класичних допоміжних історичних наук (екологія, географія, антропологія, біологія), але також і тих, що подають цінні постулати та способи дій»⁵⁹. Тобто не лише історичних, але природничих, медичних, біологічних, психологічних, вивчати допоміжні історичні дисципліни під кутом зору їхніх комунікативних (із проєкцією на семіотику) можливостей про суспільство, людину, інтерперсональні контакти (позавербальні структури суспільної комунікації⁶⁰), у вимірі модулів: картографія з історією, географією, гідрографією, топонімікою; історична демографія з історією медицини, епідеміологією, статистикою; генеалогія з генетикою та демографією⁶¹. Метою такого підходу має бути пізнання умов життя людини в минулому в їх часовому, просторовому, культурному, соціальному розмаїтті⁶². Такий методологічний ключ також мотивований новими напрямками у світовій гуманістиці. Вершиною нової історіософії, як проklamують її апологети, є не лише вивчення діянь людини як *homo sapiens*, але як *homo empathicus*, котра за нових екологічних, промислових, інформаційних, біологічних викликів ХХІ ст. здатна бути співчутливою, вразливою до інших (окрім людських) форм буття та життя⁶³. Разом із тим та-

⁵⁸ Уважається, що автор уперше представив її на широкий загаль у 1958 р. (див.: *Braudel F. La longue durée // Annales. Economies, Sociétés, Civilisations.* – 1958. – №4. – P.725–753). Згодом польські історики Б.Геремек та В.Куля, які мали контакти з середовищем «Анналів», переклали ряд статей Ф.Броделя польською мовою (див.: *Braudel F. Historia i trwanie.* – Warszawa, 1971; 2-ре вид.: 1999 р.).

⁵⁹ *Tyszkiewicz J. Ekologia człowieka w przeszłości, czyli o niektórych naukach pomocnych historykowi // Od genealogii do historii społecznej.* – Warszawa, 2011. – S.163.

⁶⁰ *Jaworska A. Wstęp // Od genealogii do historii społecznej / Pod red. A.Jaworskiej, B.Trelińskiej.* – Warszawa, 2011. – S.9.

⁶¹ *Tyszkiewicz J. Ekologia człowieka w przeszłości, czyli o niektórych naukach pomocnych historykowi.* – S.167.

⁶² *Ibid.* – S.166.

⁶³ Напрямок, як зазначає Е.Доманська, поширений в американській гуманістиці 1980–1990-х рр. Головна ідея полягає в інтеграції природничих і суспільних наук у розгляді людини лише як одного з авторів культурних та цивілізаційних надбань у ряду з іншими формами існування (тварини, рослини, навіть каміння) (див.: *Domańska E. Humanistyka ekologiczna // Teksty drugie.* – №1/2. – Warszawa, 2013. – S.13–32 (авторка подає широку бібліографію проблеми в польській, американській, австралійській гуманістиці). Однак початки цього напрямку сягають раніших часів, коли писалася, зокрема у французькій історіографії, «історія тварин» (широку історіографію та бібліографію питання див.: *Pastoreau M. L'Ours: Histoire d'un roi déchu, Le Seuil.* – Paris, 2013). Продовження роздумів Е.Доманської на тему нових викликів у сучасній історичній науці див.: *Domańska E. Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość // Kwartalnik Historyczny.* – №2. –

кий напрям має ідеологічний характер – у контексті глобалізації, лібералізму сприяти зміні акцентів від історії пам'яті до науки про людину (суспільні науки). Мета такої маніпуляції, як стверджують представники цього напрямку, полягає у створенні суспільства без глобальних етнічних конфліктів. Отже у студіях із відтинку допоміжних історичних дисциплін виразно помітно відхід від позитивізму «у чистому вигляді» до методів культурної, історичної антропології, семіотики; спроба розглядати кожну дисципліну та її джерела в модулях з іншими суміжними ділянками знань. І в підсумку – інтердисциплінарний підхід до вивчення проблем.

Новий виток у розвитку допоміжних історичних дисциплін у польській історіографії із новими методологічними пропозиціями, запозиченими у північноамериканської гуманістики (з її сильними акцентами на таких суспільних науках, як психологія та соціологія), на базі позитивістських традицій слугує глибшому розумінню історії культури, мистецтва, історії, виявленню не лише того, «як було насправді» (за Л. фон Ранке), але й спробам осмислення того, що залишається у сфері уяви, ідеї, ментальності. Тобто тих суспільних структур свідомості броделівського «довгого тривання», які так складно артикулювати та простежити без галузей знань, які ми називаємо допоміжними історичними дисциплінами.

Warszawa, 2013. – S.221–274 (авторка тут пише про біоісторію, історію природного середовища постгуманістичну та багаторідну історію). Укр. версію див.: Доманська Е. Куди прямує сучасна гуманітаристика // Український гуманітарний огляд. – Вип.16/17. – К., 2012. – С.116–131. У цьому ключі написано працю К.Пом'яна «Історія сьогодні» (див.: Historia – dziś // Przegląd Polityczny. – 2011. – №106. – S.3–15). Однак сучасні представники цього напрямку, як-от Е.Доманська, чомусь забувають, що питання біології у вивченні людської психонатури, моделей поведінки лише у XX ст. аналізували соціологи (див.: Еліас Н. Процес цивілізації: Соціогенетичні і психогенетичні дослідження. – Т.1–2. – К., 2003) та філософи (див.: Бєрґсон А. Творча еволюція. – К., 2011). Такі «відкриття» постмодерністів чи постпостмодерністів без уваги досягнень попередніх поколінь виглядають щонайменше науково несумлінними, а назагал небезпечними для держав із понівеченою історичною пам'яттю, для яких «заміна» історичної пам'яті на емпатію призведе до розмиття та знищення їхньої культури. Глобальна ж безконфліктна зона можлива не за допомогою накинених лібералізму, а внаслідок загоєння ран історичної пам'яті.

Author in this work presents the development process of the auxiliary sciences of history in Polish historiography from the late 1980s. The attention is paid to the actual scientific school, the directions of researches, cause-effect relations which can help to understand the high academic level of source-knowledge studies of Polish historians. The interdisciplinary, trends of purpose understanding and the historical research's tasks in the dimension of cultural anthropology, semiotics, natural sciences and humanities with the projection to definition of cultural communicated codes, value system of societies/social groups, everyday practices, juridical and confessional cultures are specified in the article.

Keywords: historiography, sources, auxiliary sciences of history, sigillography, heraldry, genealogy.

